

Primljen/Received: 26. 8. 2018.
Prihvaćen/Accepted: 11. 11. 2018.

UDK/UDC:
94(497.6=163.41 Zavidovići) 1918/1941”
Izvorni znanstveni članak/
Original scientific paper

SONJA DUJMOVIĆ
Učešće Srba u međuratnom životu Zavidovića

Apstrakt: Tekstom se daje okvir za moguća buduća istraživanja međuratnog perioda u Zavidovićima, u kome Srbi imaju svoje mjesto – kao stanovnici Zavidovića ili kao manjinski, ali mjerodavni, državnom, političkom i privrednom hijerarhijom i intervencijom uspostavljeni činioци i upravljači privrednog i društvenog razvoja ovog gradića, u dvadesetim godinama, da bi se njihov status u tridesetim izmijenio, što predstavlja jednu od paradigmi bosanskohercegovačkog života u vrijeme Kraljevine.

Кljučne riječi: Zavidovići, Srbi, Bosna i Hercegovina, Kraljevina SHS/Jugoslavija, politički narod, politička intervencija

Abstract: The text gives a framework for possible future research of the inter-period period in Zavidovići, a town in which Serbs have their place - as inhabitants or as a minority, but competent, by state, political and economic hierarchy and intervention established the leaders and managers of the town's economic and social development in the twenties, to change their status in the thirties, which represents one of the paradigms of Bosnia-Herzegovina's life at the time of the Kingdom.

Key words: Zavidovići, Serbs, Bosnia and Herzegovina, Kingdom SHS/Jugoslavija, policy, intervention

Istorija Zavidovića u smislu urbaniteta počinje od onog momenta kada je i oformljeno njeno jezgro, potaknuto privrednim zahtjevima Austro-Ugarske Monarhije krajem XIX stoljeća,¹ oko industrijskog pogona i u tu svrhu podignutog

¹ Tačnije, ostvarenih nizom privrednih i infrastrukturnih poteza: ustupanjem eksploatacije hrastovih šuma ambicioznoj firmi *Marpurgo i Parente* 1887. godine, preuzimanjem ugovora od *Gregersen i sinovi* 1899. godine, gradnjom šumske pruge dolinom rijeke Gostović (1887), gradnjom pruge duž Krivaje od Zavidovića do Han-Pijeska u dužini od 116 km (započeta 1900), gradnjom modernih pilana (1897. godine i druge, mnogo većeg kapaciteta 1900).

radničkog naselja, dakle artificijelno konstruisana varošica, za koju je karakteristična sprega državne i javne inicijative.² Teško je vjerovati da je ovom doprinijeo, ali je bio neka vrsta najave, neprotokolarni trominutni izlazak iz voza Franje Josipa juna 1910. godine i njegov pozdrav prisutnoj vojsci i stanovnicima, praćen zvucima “narodne himne”, pjevane na njemačkom jeziku.³ Značajnije su bile “na pustom polju” podignute pilane, koje će učiniti da Zavidovići postanu i ostanu “glavno produkciono mesto drveta”,⁴ u kojim je uveliko organizovana eksploatacija šumâ Ozrena, Golubinskih šumâ, Mračajske šume kod Žepča, šume Gostovića, u kojoj je učestvovala čitava mreža pojedinaca kako iz Bosne, tako i drugih zainteresovanih pripadnika poslovne elite Monarhije.⁵

Za sve njih u ovom mestu od oko 3.800 stanovnika,⁶ radilo je povremeno, odnosno sezonski, ponekad i do 5.000 radnika, pri čemu je preduzeće *Eisler i Ortlieb* svake godine dovodilo oko 40% radne snage sa strane.⁷ Poređenja radi 1895/1910. godine Derventa je imala 5.328/ 5.363, blisko Žepče kao središte sreza 2.093/ 2.053, kao i Maglaj 3.431/2.143, Zenica 4.226/7.215 stanovnika.⁸ Dakle, tokom godine oscilacije radništva, odnosno prisutnog stanovništva u Zavidovićima su bile ogromne,

² Firma “Eissler & Ortlieb” 1902. godine podnosi zahtjev Zemaljskoj vladi u Sarajevu za formiranje općine Zavidovići.

³ Na okićenoj željezničkoj stanici prisutna je bila počasna četa 1 bataljona 75. pješadijskog puka, a školska omladina je pjevala himnu. Šehić 2013, 64, 111.

⁴ *Privredni vodič kroz Drinsku Banovinu*, Sarajevo. 1931. 111.

⁵ Jedan od stalnih saradnika vlasti u ovom poslu, kao liferant bio je i Gligorije M. Jeftanović, poznatiji kao vlasnik sarajevskog hotela *Evropa* i vođa pokreta za srpsku crkveno-školsku autonomiju.

Ugovor Gligorija Jeftanovića, Petre T. Petrovića iz Sarajeva i Ilije Čolanovića iz St. Gradiške o saradnji u eksploataciji hrastove šume. HAS, Fond: O-J, kut. 6, dok. br. 1583, 1589.

Područje eksploatacije i prerade drveta zavidovićkih pilana je bilo mnogo šire i uključivalo je i padine planine Zvijezda, sve do Han Pijeska na Romaniji, a kasnije i do Žepe, a gore navedno područje odnosi se samo na interesnu sferu Jeftanovića. Ugovor G. Jeftanovića i Gosp. Mayerom iz Kaltenlajtgebena kod Beča za hrastove prime. HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1592.

⁶ U sva četiri naselja koji su činili jezgru grada (Zavidovići, Krivaja-Tuk, Potkleče, Dubravica) bilo je po popisu iz 1910. godine 3.749 stanovnika, od toga pravoslavnih 655. Mujkić 1999, 99.

⁷ “U sezoni 1889/1900. godine, samo firme Morpurgo-Parente i Schelsinger zapošljavale su u bosanskim šumama preko 2.500 stranih dugara. Njemački list “Ostdeutsche Rundschau” pisao je 1894. godine, da firma Morpurgo svake godine u Bosni zapošljava “više tisuća šumskih radnika iz Monarhije. U sezoni 1893/1894. ova firma zapošljavala je u svom ugovornom području (planina Čavka u tešanjskom srezu) oko 2.000 radnika, a 1897. godine u šumskom području oko Zavidovića, ista firma zapošljavala je oko 3.000 radnika na sječi hrastova i izradi francuske duge.” Ali, pored ovih radnika po šumama firma Eisler i Ortlieb je u “toku sezone zapošljavala u svojim pogonima i do 5.000 radnika” zapažanja su dr Polačeka koji je, kao firmin ljekar proveo godinu dana u Zavidovićima.” Npr. firma je na prostorima Galicije i Bukovine “nalazila 1.000-1.400 radnika koje je u dva specijalna voza za dva dana dopremala u Zavidoviće.” Većina šumskih radnika ostajala je neprekidno na radu samo 2-3 mjeseca. Hadžibegović 1980, 156, 165, 172.

⁸ Podaci su navedeni iz tabele. Hadžibegović 1980, 129.

gotovo čitav mali grad je sezonski nastajao i nakon toga nestajao, šarolikog sastava i porijekla – nacionalnog, socijalnog, obrazovnog. Uz to, Zavidovići su u stalnom sastavu imali samo 0,8% agrarnog stanovništva,⁹ što je najmanji procenat udjela ovog tipa stanovništva u svim bosanskohercegovačkim gradovima, što znači da se gradić nije uvećavao prilivom stanovništva iz okoline, ruralnih sredina, nego se radništvo i stanovništvo doseljavalo kidajući veze sa zavičajem i dolazilo u sasvim novu sredinu da izgradi život “iz početka”, te pored radnika “u prvoj fazi ne baš najbolji elemenat, nego onaj koji u Bosnu i Hercegovinu dolazi kako bi što brže izvukao što veću korist za sebe”, tako da je “teren bio prepušten pustolovima, špekulantima”, pri čemu se “svatko trudio da se za kratko vrijeme svog djelovanja što više i bolje namiri.”¹⁰

U toj novoj sredini, kako istraživanja kazuju, konfliktne situacije su bile svakodnevnica, kako one u redovima radništva (na liniji strani kvalifikovani radnici – domaći nekvalifikovani radnici, strani poslodavci – domaći radnici), prvenstveno zbog protežiranja stranog radništva pri određivanju visine nadnica, roka isplate zaradenog, uslova stanovanja, školovanja djece itd., ali i sukobi na liniji radništvo – sitno-posjednički trgovci i zanatlije.¹¹ Sve se to dešavalo pod dominantnim stranim kapitalom koji je gušio potencijalni razvoj domaćeg preduzetništva u bilo kom vidu, što je izazivalo prikriveno ili povremeno otvoreno nezadovoljstvo i međusobne sukobe na svim društvenim nivoima.

Takva je izgledala slika Zavidovića do Velikog rata, sačinjena od nehomogenih socijalnih skupina uz to i nacionalno razjedinjenih, različitih interesa i potreba, kako među radništvom,¹² tako i u socijalnoj vertikali. Bez trgovačkog ili bar zanatskog jezgra grada kao prethodnice kolektivnog učešća u zajedničkim društvenim procesima, bez starosjedilačkog stanovništva, bez tradicije urbanog života i urbane memorije

⁹ Hadžibegović 1980, 112.

¹⁰ Hauptmann 1987, 109 - 110.

¹¹ “U izvještaju Zemaljskoj vladi od 27. marta 1907. godine sreska ispostava u Zavidovićima naglašava da oko 3.000 radnika u ovom mjestu “trpi besramno izrabljivanje od strane kafedžija i gostioničara”. Hadžibegović 1980, 246.

Od 18 trgovačkih radnji registrovanih do 1918. godine 5 je pripadalo pravoslavcima, tj. 28%, u seoskim naseljima od 16 trgovačkih radnji 7, tj. 44%. Đurić Pero je otvorio trgovačku radnju 1895, Milan Jovanović 1897, Nikola Guteša 1907, Milan Guteša 1908, Milković Natalija 1917, Simeun Arsenović 1913, uglavnom trgovačke magazine sa po nekoliko zaposlenih pomoćnika i namještenika.

Od 31 ugostiteljske radnje registrovane do 1917. godine 8 je pripadalo pravoslavcima, tj. 26%. Todorović Nikola je otvorio gostionicu 1878., Slavko Guteša 1900., Simeun Arsenović 1913, Natalija Milković 1917, Stanko Guteša 1907. godine gostionicu sa prenočištem, Arna Stanković 1913. kafanu sa prenočištem, a kafane su držali Jovo Lučić od 1910, Joka Akrap od 1912, Tadija Grlić 1913, Marta Ristić od 1916. godine. Mujkić 1990, 111.

¹² Zavidovići sa zavidnim brojem radnika imaju npr. 1913. godine nevjerovatan mali broj – 6 članova Socijal-demokratske stranke. Hadžibegović 1980, 241.

Zavidovići, taj protoindustrijski, “drveni grad”,¹³ kolonija “usrećiteljske Austrije” bili su plodno tlo za ono što će se dešavati nakon, ali i nešto prije 1918. godine.

Formirana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila je zajednica opterećena nasljedem neujednačenog i neravnomjernog ekonomskog razvoja, u kojoj je vršena dalja dezintegracija starih ekonomskih područjâ, sa dubokom podjelom pokrajinskih resursa i tržištâ, saobraćajno nepovezanih, višestrukim zakonskim regulativama, njihovom sporom unifikacijom, sa razlikama produbljenim političkim interesima, u kojoj se veoma malo pažnje posvećivalo ekonomskom životu, koji bi bio osnov zajedničkih interesa i u kojoj bi se država bavila problemima vlastitog i nacionalnog opstanka. Iscrpljujući se u političkim raspravama država ne donosi jasan koncept ekonomskog razvoja, dodatno opterećena i stavom da nema mogućnosti ekonomskog napretka bez političke stabilnosti, pa se očekivana ekonomska racionalizacija gubila u korist nacionalne države. “Smatralo se da je luksuz raspravljati ekonomske probleme i programe, a da nisu rešeni problemi državnog i nacionalnog opstanka.”¹⁴

U tom okviru potencijalni i na identitetskoj razini industrijski profil Zavidovića je gubio na mogućnosti ostvarenja gotovo konstantnom ekonomskom krizom i nedostatkom podržavanja njegove posrnule ekonomije. Posljedično, nedostatak komunikacije unutar socijalnih i nacionalnih grupa rezultirao je nedostatkom ideje o zajednici, o putanji iskazivanja zajedničkog interesa i zajedničkim vrijednostima; proizvodio je vezivanje, odnosno osnaživanje ideje stanovništva o drugoj vrsti tada poželjnog identiteta – nacionalnog, formulisanog i konstantno usmjeravanog dominantnom političkom scenom u Kraljevini.

U tom smislu se ponašalo i srpsko stanovništvo ovog gradića, dakle kao politički narod, budući da mu je jedna od tekovina modernizacije društva - opšte pravo glasa - dalo mogućnost da svoj nacionalni identitet, kao dominantnu vrijednost u nedostatku druge, pretočava u političku moć. Zavidovići su ogledni primjer kako jedan politički narod funkcioniše u jednom politikom inficiranom sistemu. Putem samo letimičnog pregleda preko prve četiri decenije Zavidovića moguće je uočiti osnovne tokove političke i modele funkcionisanja nacionalnih i političkih odnosa u Kraljevini, pri čemu su Zavidovići fokus u kojem se najoštrije prelamaju dominantni bosanskohercegovački politički problemi, kao i uloga srpskog činioca u formi političkog naroda.

Srpsko stanovništvo Zavidovića, novonaseljeno, pristiglo većinom iz Like i drugih hrvatskih krajeva,¹⁵ istrgnuto iz korijena i prebačeno u novu bosansku varošicu – bez dublje tradicije, mada već za austorugarske vlasti spremno za organizovan rad,¹⁶

¹³ Aluzija na Mamfordov “ugljeni grad” kao prototip industrijskog razvoja grada. Mamford 2006.

¹⁴ Petranović 1994, 23.

¹⁵ Mujkić 1999, 261.

¹⁶ Srpski pravoslavni odbor formiran za gradnju kapele u Zavidovićima, na inicijativu preč. Nikole Nikolajevića, sveštenika organizovao je zabavu 19. jula/1. avgusta 1909. godine radi prikupljanja

politički modelirana manjina, politički narod, podržan političkom klimom Kraljevine nije u stanju da slijedi tradiciju pravoslavnih sela u svojoj okolini sa Vozućom kao duhovnim centrom, niti manastira Gostovića (XV st.), Tavne, Lomnice, Paprače, Ozrena i Gostovića, te Rmnja.¹⁷ U vrijeme Kraljevine Srbi Zavidovića su dio novog vremena, naseljenici u potrazi za poslom bilo kao radnici u industrijskim pogonima, bilo kao sitni preduzetnici, članovi lokalnih institucija i novoorganizovanih nacionalnih udruženja.

Njih je “vrijeme politike”, sa svim svojim karakteristikama obuhvatilo djelovanjem “građanskih političara” iz Sarajeva i Mostara već tokom štrajka 1906. godine,¹⁸ da bi odjeka imali i drugi značajni politički događaji – formiranje *Srpske narodne stranke* (1907) i naročito Balkanski ratovi kao uvod u za Srbe pogromašku 1914. godinu, pokrenutu opet iz Sarajeva u kojoj su i Zavidovići imali svoje mjesto, a što je poslije imalo svoje realne političke posljedice.¹⁹ Tokom četiri ratne godine pružana je različita po-

priloga. Nakon vedrog dijela sa deklamacijama omladine, te igranke i šaljive pošte priloge su primali Stanko Guteša, trgovac i braća Simić. – *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 149. 13/26. jul 1909, 3. Akcija se nastavila novom zabavom 14. augusta 1909, pa su prizlozi stigli iz Mostara (Đorđo Š. Zec), Pančeva, Sarajeva (Pero Stanišić, Despić, Stojkanović Špiro Bocarić, Daniel E. Papo), Modriča, Kamenice, Gračanice, Banja Luke, Dervente, Kotor-Varoši, Vozuće, Čajniča, Drvara, Žepča, D. Tuzle, Grahova, Beča, Segedina, Olova, a učestovali su i Zavidovićani – Dane Miljković, Nikola Todorović, braća Ivankovići, Pašaga H. Efendić, Gojko Cvjetković, Risto Petrović, Stanko Guteša, Josip Bican, Stan. Peters, Ilija Stanković, Dragutin Kendi, Jakob Buhalter, Simo Bogdanović, Simeun Arsenović, N. Halamek, Mehm. Topčagić, Alojz Antunović, Trifko Jovanović, Mihajlo Petrović, Đorđo Maličbegović, Žarko Mojić, Stevo Anđelković, Alojz Vosučeg, Andrija Stanković I. Tomašić, Anto Markanovi, Pajo Ajdunović, Milan Mladinović, Johan Bojčuk, Ante Lučić, Mato Lukić, Nikola Kapetanović, te Vaskrsija Božić i Pero Blagojević iz Hrga. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 181. 22. avgust/4. septembar 1909, 3.

¹⁷ Pri manastiru Vozuća formirana je škola još 1851. godine. Mujkić 1999, 51, 55.

¹⁸ Svoje stavove o štrajku iskazivali su dr Lazo Dimitrijević, Đorđe Nastić, Petar Kočić, Vaso Rundo, Aleksa Šantić, Svetozar Čorović, Dušan Vasiljević. Hadžibegović 1980, 291.

¹⁹ *Srpska riječ* je navela da “Nigdje sigurno u celoj Bosni i Hercegovni nisu tako sistematski provedene demonstracije u 1914. god. protiv nas Srba, kao ovde. Sve su radnje polupane i poništene potpuno, a porodice srpske od straha naterane u begstvo u šume. I onako malen broj braće Hrvata ovde, udružen sa importiranim tuđincima proveo demonstracije. To im je vrlo lako bilo, jer su imali više stotina radništva kod tvtkke Ajzler-Ortlib i Gregersen.” Tekst je izašao povodom zahtjeva deputacije Srba upravitelju ispostave A. Mujezinoviću, a pozivajući braću Hrvate “da iz svoje sredine izbace one, koji su duhovni začetnici onog barbarstva u 1914., zajedno s tuđincima i za koje je to već dokazano.” – *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 69. 5/19 juli 1919, 2. Kao predvodici nasilja navodila je Adama Tila, ispred šuckora, njegovog pomoćnika, učitelja Josipa Matagića i žandarskog narednika Hribarnika. – *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 167. 9. decembar 1919, 2. Ispostavilo se da su navodi sumnjivi (*Jugoslavija*. Sarajevo: br. 237. 30. studenog 1919, 2.), kao i da je upravitelj progon stranaca u svojoj patriotskoj dužnosti “obavio sasvim pogrešno, proteravši nekolicinu vrednih i stručnih radnika.”, nakon čega su Plavšić i Arsenović sazvali ugledne Srbe građane da naprave “spisak svih stranaca, navedavši svakom njegovu krivicu”. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 158. 25. novembar 1919, 2. Pominjanje A. Tila ni poslije nije prestalo, ali su vremenom bili uključeni i *Demokratska stranka*, kao i njihovi saradnici, izdajnici vlastitog naroda iz 1914. godine. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 122. 22. jun 1920, 2; br. 132. 9. jul 1920, 2.

držka garnituri vlasti, iskazani svi oblici monarhijskog “domoljublja”,²⁰ da bi sa prevratom, 1. decembra 1918. zavidovički mjesni odbor Narodnog vijeća proglasio, između ostalih, ujedinjenje sa Srbijom,²¹ što je i najavio prilikom svog formiranja 3. novembra 1918.²² Nesumnjivi uticaj na ovakvu odluku imali su većinski srpski članovi odbora, u nesrazmjeri sa procentualim učestvom Srba u Zavidovićima od niskih 6 procenata, kao i njegov predsjednik sveštenik Nikodim Plavšić, proto mjesne pravoslavne crkve Sv. Save, izgrađene 1911. godine, koga radnički list naziva “crno-žutim” i navodi da on “jasno pokazuje da je mnogo naučio od Austrije”.²³ To ipak nije bila prepreka da ostane

Sa svoje strane *Hrvatski dnevnik* je donio izvještaj o tim događajima. “Gnjev naroda na srpski bezobrazluk prodro je i ovdje na javu. Na Petrovo iza podne porazbijali su namještaj u srpskoj čitaonici, gdje su se bili neki od njih sastali sa popom Nikodimom Plavšićem na čelu. Poslije ga je nestalo, a ljudi su govorili, da je otišao po seljake u Gostović. Kad je nastupila noć, počela je skupina muslimana i katolika pohagjati srpske kuće i dućane. Sve je na njima porazbijano. Ali je primijetiti, da ništa iz dućana nisu sebi uzeli, nego samo sve porazbacali ili u Bosnu bacili. A Srbina nije bilo vidjeti nijednoga. Govorilo se da će iza ponoći doći i navaliti. Veterani iz mjesta pošli su im oboružani u susret, ali ih nije ipak bilo još im nije popo Nikodim dosta kuraže ulio.” *Hrvatski dnevnik*. Sarajevo: br. 145. 1. srpnja 1914, 3.

²⁰ Zavidovići su dali 623 kg metala i 100 K za kupovanje metalnog materijala. “Sabiranje metala u ratne svrhe u travničkom okrugu”, *Sarajevski list*. Sarajevo: br. 199. 4/17. jul 1915. 3.

“I ovdje se kod nas otvara novo vrelo prihoda za ublaženje ratnih nevolja. Nikla je misao, da se u Zavidovićima postavi “spomen-grb”, u koga će da se ukucaju čavli, da ostane potomstvu vječit spomen na burna ova vremena.” Određeno je na dan rođenja “Njegovog Veličanstva našeg premilostivog vladara ... da se pod protektoratom Njene preuzvišenost gđe Gisele pl. Sarkotić, supruge zapovijedajućeg generala i zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine otkrije spomen-grb. Odbor poziva rodoljube, da tome spomen-grbu pošalju svoje prinose. Spomen-grb biće pristupačan svima i u svako doba, a isto i putnicima svih prolazećih vozova – za sve trajanje rata. U spomen-grb ukucace se željezni čavli od 1K i od 20 helera. Posebni čavli, koje će pojedinci sami nabaviti iz koje mu drago kovine provideni imenoma ili posvetom, ukucace se uz prinose od 50K i dalje. Onome, ko svoj prinos pošalje odboru, a ne mogne sam doći ukucati čavle, odbor će najpripravnije tu uslugu učiniti. Za prolazeće biće kod svakog voza prilike, da mogu svome domoljublju dati oduška. Sav dohodak spomen-grba ustusiće se “uredu za ratnu pripomoć” da njime raspoloži između Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca”. *Sarajevski list*. br. 223. 31. jul/13. augusta 1915. 2.

²¹ Kapidžić 1968, 277-279.

²² Članovi Mjesnog odbora NV bili su Nikodim Plavšić, sveštenik, predsjednik, Arsenović Simeun, trgovac, blagajnik, Boban Filip, pekar, Aleksa Božić, strojovođa, Ivo Dragičević, posjednik, Đuro Perović, željeznički pristav, potpredsjednik, Atif Prijić, posjednik, Dimitrije Stanović, trgovac, Franjo Šeper, gostioničar, Ivan Tometinović, željeznički asistent, poslovođa, Nikola Todorović, gostioničar, član. Mujkić J. 1999. 236.

²³ “Jedan silan pop! Ima njih još puno, tih starih Austrijanaca. Ne, buniće se g. Popa: ja nikad nisam ni bio crno-žut, a najmanje sam to danas, kad to nije ni oportuno. ... Predsjednik lokalnog nar. Vijeća u Zavidoviću, inače pop, jedan je od takvih ljudi.. On brani radnicima svako pravo sastajanja, slobodu govora i slobodu kretanja. Lokali se moraju svakodnevno zatvarati u 7 sati na večer, izuzev subote, a svaku i najmanju sjednicu moraju radnici najaviti Narodnom Vijeću. Gosp. Popa je savršen despot, i traži da se njegovi razlozi vrše sa najvećom strogošću. Mi mislimo da gosp. Popa nema pravo kad tako radi. On i suviše jasno pokazuje da je mnogo naučio od Austrije, i oportuno bi bilo da se počne odbučavati stare škole. Boji li se gosp. Popa možda da će radnici učiniti kakve

u političkim vodama u Kraljevini, te da u jednom momentu od viših vlasti “traži da dođe komisija za likvidaciju Narodnog vijeća i Narodne obrane, da ne bude da on hoće da što duže vlada”, obzirom da je on bio njihov predsjednik.²⁴

Karakteristiku nacionalnog nesrazmjera obzirom na udio stanovništva grada, nosiće sva opštinska vijeća, kao i izabrani komesari, sve do 1936. godine kada politička moć pripadne, a za vrijeme Milana Stojadinovića, muslimanskim vijećnicima. Jednako tako i izabrani komesari (4 od 5) do 1928. godine su Srbi, a prvi od njih Simeun Arsenović, trgovac i ugostitelj je bio postavljen dva puta, a kao član vijeća bio je gotovo nezamjenjiv. Svoj politički prodor uspješno je započeo, po stranačkom nalogu, organizacijom zbora Srba žepačkog, vlaseničkog, maglajskog i zeničkog sreza, održanim 13. juna 1920. godine kojim je predsjedavao i na kome je usvojena rezolucija kojom se zahtijevalo uklanjanje “elemenata, koji su se isticali kao eksponenti austrijske politike u Bosni i Hercegovini” i uklone sa svojih položaja, a među njima je izdvojen mitropolit Evgenije Letica “koji je svojim dosadašnjim radom i javnim skandalom... zaslužio da bude uklonjen.”²⁵

Druga neregularnost u lokalnoj upravi grada, ali ne i izuzetak u bosanskohercegovačkoj stvarnosti, bio je način formiranja opštinskog vijeća,²⁶ tj. na prijedlog upravitelja ispostave, a nakon “konsultacije s uglednim građanima”, što bi uvijek bilo i potvrđivano višom instancom. U jednoj situaciji se 1924. godine starješina ispostave Čović nije složio sa stavom skupa građana da se dotadašnji gradonačelnik Dujko Gavrić zamjeni Simeunom Arsenovićem, pa je odluka bila prepuštena travničkom velikom županu Makanecu.²⁷ Mada je život sâm često pisao nepredviđene scenarije u ovom gradiću,²⁸

magaraluke, pa smatra da je njegova junačka desnica potrebna da krči ...” – “Jedan silan pop!” *Glas slobode*. Sarajevo: br. 98. 13. decembar 1918, 3.

²⁴ *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 110. 8. jun 1920, 2. Dobrobit od ovih funkcija koju je stekao Plavšić zabilježena je i u štampi: “On je tzv. narodni mučenik; valjda zato, što je imao dlaka na jeziku. U doba prevrata hodao je u ulijepljenom odijelu, a sada se gizda, trči svaki čas u Sarajevo, ide na mjesec dana s gospojom na ovoj skupoći u Dubrovnik, kupuje kuću za više od 30.000 K, a sve ovo kroz samo godinu dana. ... od vlade je dobio dozvolu, da sječe 500³ drva”, uz detaljne navode njegovog podzemnog rovarjenja. *Jugoslavija*. Sarajevo: br. 237. 30. studenog 1919, 2.

²⁵ *Srpska riječ*, Sarajevo: br. 116. 15. jun 1920, 2.

²⁶ Članovi opštinskog vijeća: Arsenović Simeun, Pečenica Lazar, Stanković Dimitrije, Filip Boban, Krešimir Đurić, Mijo Petronić, Hasan Kesić, Musafija Jozef. Mujkić 1999, 236.

²⁷ *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 168. 8. novembar 1924, 2.

²⁸ “Pre nekoliko meseci naimenovan je za upravnika našeg mesta g. Dušan Čović. Na prvi glas ovladalo je u ovoj njemačko-mađarskoj koloniji među šakom Srba koja tu žive radost, da među nas dolazi naš brat Dalmatinac. Oduševljenju je brzo bio kraj. Naše mesto puno je raznih antidruštvenih elemenata, tuđinaca. G. Čoviću to je elitno društvo, to je inteligencija. Sresko načelstvo u Zenici proteralo je preko 100 komunista od naređenja ministarstva do danas. Gosp. upravnik Čović ni jednog! Upravnik g. Čović javno na ulici i u uredu govori njemački. Stalno je u društvu onih tuđinaca, koji ovdašnje Srbe u 1914. godine denunciraše i progoniše. Pohađa redovno njihovu kuhinju, gde su zidovi puni natpisa – drskih viceva – u njemačkom jeziku, a slika Nj. Veličanstva Kralja

ipak drugi narodi nisu mogli prepoznati ove prve formirane upravne institucije kao zajedničko dobro, pa je pucanje po nacionalnim šavovima nastavilo svojim tokom.²⁹ Jednako tako nisu mogli u potpunosti da prepoznaju kao svoju i simboličko ucrtavanje nove vlasti, koja je kao i svaka druga, upriličena i izmjenom naziva ulica u centru, pa je Glavna ulica – umjesto Franje Josipa postala Aleksandrova, a Crvena ulica - Ulica kralja Petra, u kojoj su bile smještene vile i najbogatijih Srba.³⁰

Ovim početnim koracima države, u kojoj se jasno ogleda njena intervencija u formiranje i djelovanje lokalne zajednice dodatno su ojačani procesi koji su išli razgradnji identiteta zajednice i njenih vrijednosti, a mir i sloga potkopani.

Realnost u političkom životu činilo je formiranje podružnica političkih stranaka sa nacionalnim ili predznakom ili članstvom, pa je maja 1919. godine formiran u Zavidovićima odbor *Radikalne stranke* sa već pomenutim dvojcem - popom Nikodimom Plavšićem na čelu i Simeunom Arsenovićem, tajnikom, te podpredsjednikom Huseinom Handžićem.³¹ U pripremama za prve izbore Plavšić postaje i neformalni vođa zavidovićkih "zvonaša", struje u radničkom pokretu čija je zvanična premisa bila "da se nacionalna država izgradi mirnim putem, da se radnik vaspita u nacionalnom duhu, podigne kulturno i da se od njega stvori sposoban građanin budućeg društva

Oslobodioca na zidu uz vrata. Gosp. Čović komentariše svoje napadno općenje sa ovim elementima, jer da treba sa svima lijepo pa i sa strancima, da se ne izaziva neraspoloženje i da su to isto i intencije vlade. Tačno je da naše građanstvo ne izaziva neraspoloženje ali prema elementima, koji su svojom energijom iskazali svoje životinjsko raspoloženje 1914. god. a i danas gdje im se god prilika pruži, izazivaju i provociraju zbrku, za te elemente i vlada i narod ima svako druge direktive. Stalno sjedenje g. Čovića u gostioni Nikice Antunovića, koji je 1914. god. i zadnji kvantum strpljenja sa svojim bestijalnim postupkom kod srpskog dijela ovog naroda iscrpio, opskurne je naravi, tim više, jer protiv istoga se moralo uredovati i prije nekoliko dana radi smetanja javnog reda i mira, jer je na stanici bjesomučno vikao: "Kakva je to Jugoslavija i država, kakvi su to vagoni kad nema mjesta" i napadno pljuvao na zemlju, a na koga se ovo pljuvanje odnosilo, zdravome je razumu sasvim pristupano i razumljivo." *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 116. 11. jun 1921. 2.

²⁹ "Poznat po svojim protunarodnim frankovačkim poslovima "presvijetli" g. Kopic, jedan od najmarljivijih Stadlerovih pastira opet se kreće. Kao sveštenik u Zavidoviću svake nedjelje poziva iz crkve "Hrvate i hrvatske prijatelje da dodju na skupštinu, na kojoj stalno govori: da je hrvatski narod izgubio svog kralja, da su Hrvati sada roblje itd., te da imade on nekakvo republikansko (o frankovačka mizerijo!) društvo, koje će spasiti hrvatski narod." "Mračnjak na djelu". *Glas slobode*. Sarajevo: br. 98, 13. decembar 1918, 3.

³⁰ Mujkić 1999, 264.

³¹ Prvo članstvo činili su još blagajnik Stanko Guteša, težak Dujko Gavrić, gostioničar Nikola Todorović, težak Luka Dabić, težak Pejo Božić, Atif Prijjić, Ilija Đurković, trgovac Simo Obrenović. Članova je bilo i u Mitrovićima, Priluku, Kućicama, Čardaku, Vukmanovićima, Sr. Gostoviću, Stjepanovićima i Borovnici. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 60. 23. maja/5. juni 1919, 2.

N. Plavšić je ažurni propagator i skupljač pretplatnika za *Srpsku riječ*, ali i priloga za ovaj radikalski list. Među prilagačima bili su Petar Blagojević, Mirko Krstanović, Jovo Đukić, Miloš Mikić, Dujko Gavrić, Ilija Đurković, Petar Vasić, L. Smiljanić, Vladimir Guteša, Sveto Predradović, Risto Petrović Nikola Todorović, Stevo Lalović, Đorđo Gavrić i Risto Stojanović. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 146. 23. avgust 1924, 2.

i države.”³² Sa dominantno srpskim članstvom dobrovoljaca, seljaka i dijela sezonskih i polusezonskih radnika iz drvne industrije imali su značajnu podršku obližnjih sela, djelovali su u stvari na razgrađivanju jedinstva radničkih akcija, u duhu intencija vlasti, odnosno *Radikalne stranke*. Na osnivačkoj konferenciji jula 1919. godine za predsjednika je izabran Plavšićev pulen izvjesni Aleksa Božić,³³ ložac lokomotive šumske željeznice, ali u ovim vremenima i član Mjesnog odbora Narodnog vijeća, pa čak i član opštinskog vijeća u jednom mandatu. Na lokalnom nivou bili su operativna podrška tezi negiranja “nacionalnog Jugoslovenstva”, prilikom predizbornih posjeta radikalnog vođstva.³⁴ Dalja radikalizacija i otvorenije nastupanje “u duhu očuvanja Vidovdanskog ustava” za uklanjanje svih “antidržavnih i antinacionalnih elemenata” išla je sa osnivanjem SRNAO-vske podružnice *Vojvoda Vuk*, sa predsjednikom Lazarom Smiljanićem, budućim opštinskim bilježnikom (1930) i sekretarom Lukom Dabićem, opštinskim vijećnikom u dva mandata,³⁵ što je nesumnjivo doprinosilo jačanju političkih sukoba sa drugim nacionalnim i političkim opcijama, čija je pozicija jednako bila politički frustrirajuća,³⁶ te izazivala razumljivu reakciju.³⁷

Značajni znakovi urušavanja pseudoparlamentarnog života, postali su vidljivi sa akutnim napuklinama egide *Radikalne stranke*, uzrokovane smrću njenog vođe Nikole Pašića 1926. godine pod kojom se dotada zaklanjao provincijski establišment, od tada suočen sa snažnim djelovanjem *Jugoslovenske muslimanske organizacije*,³⁸

³² Mikić 1997, 45. Zvonaši su bili “najglasniji i najaktivniji u hajci protiv radnika neslovenske narodnosti u BiH, koje kvalifikuju kao eksponente austrijske politike, kao one koji šire komunizam.” Šehić 1990, 233.

³³ Mujkić 1999, 358.

³⁴ Govor Jove Nikolinovića u Zavidovićima. “Izborno kretanje” *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 219. 2. novembar 1920, 1.

³⁵ Šehić 1971, 65. Osveštenje barjaka SRNAO “Vojvoda Vuk” u Zavidovićima. Predsjednik Lazar Smiljanić, sekretar Luka Dabić, težak, Ostoja Ristić, Milo Nedić, Vidak Koprivica, lugar. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 130. 27. jun 1924, 2.

³⁶ O djelovanju HSS-a na širem prostoru Zavidovića. – Išek 1981, 244, 268, 288, 292. Išek 1991, 69-70, 278-279, 190.

³⁷ U odgovoru na klevetu *Srpske riječi* (br. 174, 29. novembar 1924), koja je navela u jednom članku da je upućena peticija da se “Srbi činovnici premjeste i odpuste”, odgovoreno je da je u stvari 22 katolika potpisalo pritužbu “što katoličku djecu sile, da slave sv. Savu, Đurđev dan i t. d., dok zanemaruju svetkovanje vlastitih svetaca i službu Božju, te što školska uprava upotrebljava katoličku školsku djecu, da odigravaju komade u birtiji i na zabavama čisto političke i stranačke organizacije “Srnao”. *Pravda*. Sarajevo: br. 70. 26. mart 1925, 3.

³⁸ Uoči parlamentarnih izbora 11. septembra 1927. godine vođu JMO dr Mehmeda Spahu i njegovih 15 pratilaca, među kojima su bili dr Džaferbeg Kulenović, Edhem Mulabdić i Mahmut Behmen, dočekalo je “oko 260 konjanika i desetak kola na tri kilometra pred Zavidovićima” pod vođstvom “dobrovoljca i četnika g. Nezira Hadži Nalića”, ujedno predsjedavajućeg zbora održanog na bari Đurića, koji je okupio preko 5.000 ljudi. Zbor je pozdravio g. Osman Muratbašić, član oblasne skupštine i dao riječ dr Spahi koji je u ime *Demokratske zajednice (JMO i HSS)* nagovijestio njihovu zajedničku borbu “ne bi li nakon ovo 8-9 godina došlo do pravde, do potpune jednakosti i

a bez mogućnosti da se osloni na dotadašnju godinama vladajuću garnituru koja je ušla u kontinuirani unutarstranački nered.

Napokon provedeni prvi opštinski izbori 1928. godine nagovjestili su političke pomake,³⁹ ali rezultati su izostali obzirom na promjenu političkog kursa proglašenjem šestojanuarskog režima i integralističkom ideologijom jugoslovenstva koju su mnogi pozdravili kao dolazak smirivanja strasti, a za potvrdu toga su organizovane poklonstvene deputacije. U jednoj od njih našao se i dr Jovo Guteša, načelnik opštine Zavidovići i direktor *Srpske banke d.d.*⁴⁰

Politička situacija ipak nije ovim aktom vlasti smirena. Smrću kralja Aleksandra ona se čak i pogoršava, pa se u Zavidovićima osniva i četničko udruženje.⁴¹ Na osnovu jedne evidencije Kraljevske banske uprave Drinske banovine iz marta 1935. godine, udruženje je brojalo 30 članova.⁴²

Daljim političkim promjenama na nivou Kraljevine, radilo se na osnivanju *Jugoslovenske radikalne zajednice*. Narodni poslanik dr Džafer Kulenović nije imao uspjeha kod Srba Zavidovića i okoline, oni “upadljivo ne učestvuju” u organizaciji ove političke konstrukcije. Naročito ih je ogorčilo što je za predsjednika mjesne organizacije došlo lice “veoma omrznuo kod Srba, jer je njegov otac ili stric navodno bio dželat Srba osuđenih nas smrt vešanjem 1914. i 1915. god. a sem toga poreklom ciganin.” Stoga po izjavi vođe Srba sveštenika Gojka Ristića, “zatrovanog i prgavog”, “nema Srbina koji bi u tu organizaciju ušao”, na čelu koje je Redžep Sulejmanović. Vlasti je zabrinula istovremeno i namjera da bude istaknuta građanska lista sa predsjednikom opštine u Žepču Nezirom Nalićem, koji kako izvještaj govori “mada notarni alkoholičar, pak, kao bivši četnik u komitskoj četi Vojvode Vuka omiljen je kod znatnog broja muslimana, Srba, a i nekih Hrvata, te bi ova građanska lista oslabila redove JRZ u opštini žepačkoj pobjedila bi HSS.” Dodatni previd u organizovanju JRZ izvještač vidi i u činjenici da je istaknut Džafer Kulenović u srezu koji broji “10.000 Srba a 5.000 muslimana”.⁴³

ravnopravnosti a naročito se radi, da se istrijebi korupcija.” te da će dići glas u skupštini protiv “režimskih nasilja koje je naš narod podnosio od bijesnih partizanskih policijskih činovnika”. *Pravda*. Sarajevo: br. 74. 7. septembar 1927, 2.

³⁹ Za načelnika je postavljen dr Petar Guteša, a podnačelnika Redžep Sulejmanpašić *Pravda*. Sarajevo: br. 48. 7. oktobar 1928, 1.

⁴⁰ *Narodno jedinstvo*. Ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za budžetsku 1930/1931. godinu. Godina prva. Sarajevo. 1930.

⁴¹ Odgovor na raspis od 15. decembra 1934. svim sreskim načelstvima. ABiH. Fond: KBUDB, pov. DZ,3364/1934.

⁴² Predsjednik im je bio Božo Cvijetić. ABiH. Fond: KBUDB, 21. mart 1935, pov. DZ, 1085/1935.

⁴³ Izvještaj banova o političkoj situaciji u Drinskoj banovini u vezi pretstojećih opštinskih izbora u Drinskoj Banovini, 19. 9. 1936. ABiH. Fond: Milana Stojadinovića, fasc. 48, dok. br. 260.

Uz sve političke pometenosti u Kraljevini još veću uznemirenost je donijelo izglasavanje konkordata između Vatikana i države. Kulminacija skandala sa konkordatom desila se jula 1937. godine, o kojoj izvještaji tog vremena govore kao o opštem neredu u zemlji koja je na granici vjerskog i građanskog rata. Glas o konkordatu koji se pronio potakao je stranačke prvake da uzbude srpsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini, pa se ogorčenje prema vladi i narodnim poslanicima JRZ dodatno povećalo. Jedan izvještaj govori o velikoj tuči Srba i Hrvata u Zavidovićima, prilikom posjete nadbiskupa Šarića 14. augusta 1937. godine,⁴⁴ čemu je vjerovatno doprinijeo i započeti sudski proces narodnog poslanika JNS Milana Božića uperen protiv nadbiskupa Šarića “zbog klevete u pismu Sv. Stolicu”, u kome Božića naziva “najvećim mrziteljem katoličanstva”.⁴⁵ Istog mjeseca u izvještajima dr Lazaru Markoviću njegov povjerenik će napisati da je “zapravo Bosna Spahin pašaluk jer on u Bosni vedri i oblači. Svoje ljude namješta na razne položaje bez obzira dali odgovaraju svom pozivu a o nama niko i ne vodi računa i tako se osjećamo gore nego za vreme Švabe. Što se pak tiče Hrvata oni su već između sebe proglasili Slobodnu Hrvatsku nesmetani nose Hrvatske zastave pevaju Paveliću sveta tvoja ruka šta ti ubi Srpskoga ajduka i tako još razni ovaki podviga i to vlast sve toleriše.” Već sljedeći dan isti izvještač govori o parastosu patrijarhu Varnavi održanom 20. augusta u zavidovićkoj crkvi “kojoj je nastupilo 5 parohija sa 5 popova”, sa okupljenim narodom iz više srezova, “oko 4000 duša. Napred je nošena crna zastava a za njom srpske zastave i među njima zastava svilena za kralja ...povorka je išla u redu sa poklicima Slava patrijarhu Živijo Kralj Petar Drugi živila Srbija.”, što je bio povod da se ponovi julska situacija.⁴⁶

Tenzije su i dalje rasle, pa se 1939. godine u mnogim mjestima Bosne pojavljuju pojedinci i manje grupe koje agituju za *Jugoslovenski narodni pokret Zbor*,⁴⁷ pa tako i u Zavidovićima, ali ne uspijevaju da organizuju mjesne odbore, te se uglavnom uključuju u *Jugoslovensku nacionalnu stranku (JNS)*, režimsku i na terenu agresivnu. Ova godina, možda najburnija u međuratnom periodu donijela je i *Sporazum Cvetković-Maček* i formiranje Banovine Hrvatske. Tim povodom, između ostalog, našao je poslanik *Zemljoradničke stranke* dr Branko Čubrilović baš da u Zavidovićima izjavi februara 1940. godine “da će se na izbore ići tek onda kada bude stvorena srpska jedinica, čiji će sabor biti u “carskom Dušanovom Skoplju”. “Nema više autonomija”,

⁴⁴ ABiH. Fond: KBUDB, Pov. DZ, 3137/1937.

⁴⁵ U istoj predstavi nadbiskup Šarić “traži da Sv. Stolica interveniše kod jugoslovenske vlada i spriječi izvjesne postupke bosanskih franjevaca, odnosno načelnika Ministarstva pravde g. dr Fra Augustina Čičića. U toj predstavi spomenuto je više uglednih ličnosti iz našeg državnog života.” *Jugoslovenska pošta*. Sarajevo: br. 2400. 22. aprila 1937.

⁴⁶ Pisma Periša Čizmića dr Lazaru Markoviću 28. i 29. avgusta 1937. godine – AJ. Fond Lazara Markovića, 2, fasc. 2, dok. br. 404-408.

⁴⁷ O agitaciji Ljotićevog *Zbora* u Zavidovićima ABiH. Fond: KBUDB – Pov. DZ. 3627/1939.

rekao je, “niti daljeg cepanja države, jer je država iznad svega”.⁴⁸ Mjesec dana prije ovog govora predstavnici Srba Zavidovića bili su dio velikog opšteg sabora bosanskohercegovačkih Srba u Doboju,⁴⁹ na kome se “manifestovala volja za pravednim sporazumom”.⁵⁰ On se ogledao u kakvom-takvom djelovanju vladajuće *Jereze* i omogućavao opštinskim vlastima da se dogovore oko egzistencijalnih pitanja, prvenstveno ishrane stanovništva, nametnutih sa nadolazećim ratnim hukom.⁵¹

Političku stihiju pratila je i ekonomska, pa zajednički identitet Zavidovićana nije mogao u potpunosti evoluirati ni na osnovu zajedničkih materijalnih i egzistencijalnih interesa. Glavni ekonomski pogon grada *Krivaja*,⁵² tzv. “država u državi” bila je od prvih dana predmet političkih potkusurivanja i “popuštanja” stranom kapitalu.⁵³ Nakon demokrata koji su u tom smislu “pokupili kajmak” u prvj Zmajevskoj vladi,⁵⁴ radikali su nastavili započeti posao, a pravi primjer pružali su njihove vodeće ličnosti kako javnim ostvarenjem direktne koristi za sebe,⁵⁵ tako i davanjem koncesija “svojim

⁴⁸ Radojević 1994, 201.

⁴⁹ *Jugoslovenska pošta*. Sarajevo: br. 3226. 3. januar 1940, 3.

⁵⁰ *Jugoslovenska pošta*. Sarajevo: br. 3229. 6. januar 1940. 3.

⁵¹ Na sjednici opštinskog odbora održanoj 21. novembra 1940. godine izabran je odbor za ishranu sa predsjednikom Mahmutovićem, R. Kostovićem, trgovcem Vojislavom Lazarevićem, K. Đurićem, N. Osmanefendićem i R. Sulejmanovićem. *Jugoslovenska pošta*. Sarajevo: br. 3498. 22. novembar 1940, 5.

⁵² O vlasništvu nad Krivajom, njegovim izmjenama, upravnim strukturama i kapacitetu do 1941. godine vidjeti u: Begović 1985, 283-386.

⁵³ “Firma Ajzler i Ortlieb, bečko poduzeće i u vreme Austrije bila sa svim mogućim povlasticama. ... Svaki sedmice dolazi neko iz ministarstva građevina ili ministarstva industrije i šuma, tobože kao izaslanik države, radi pregledbe industrijskih poduzeća. No bogata trpeza Ajzlera i Ortlieba, u vili njegovoj i staro odležalo austrijsko vino, zadovolje dobro te državne izaslanike i oni se vraćaju u Beograd sigurno sa najlepšim iskazima.” *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 150. 14. novembar. 1919. 2. “Sve po starom. Samo jedan jedini Srbin i tri Hrvata vode u nas samostalne šumske uprave. Od svih šesnaest uprava šumskih u Bosni četiri su dakle u rukama našim, a na ostalim sjede takovi stranci, koji su ne samo protekcijom tamo došli, nego neznaju gotovo svi ni jezika našega. ... Interesantno je, da mi kod većih stranih poduzeća gde su važne šumske uprave nemamo svojih ljudi. Nadamo se da će novi šef tog odsjeka uvesti reda u tome.” *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 84. 9. jul 1919. 3. “... i danas, pod našom narodnom upravom, ide u glavnom velikim firmama sa stranim kapitalom na ruku i čine im se kolosalne pogodnosti u svemu. Ovi veliki strani kapitalisti dobivaju drvo, ako ne sasvim badava, a ono uz minimalnu šumsku taksu, pa mogu da daju robu ispod pijačne cene ... tuku manje trgovce, domaće ljude, koji moraju plaćati daleko višu šumsku taksu, a za mnogo lošije drvo nego štoga ove velike firme dobivaju.” *Pregled*. Sarajevo: br. 38. 25. septembar 1927. 5.

⁵⁴ “Narodna vlada je povjerala željeznički saobraćaj na šumskim prugama firmi Šajnbajs. Iz svega izloženog jasno izlazi da Vlada nije bila riješena da ukida ugovore sa firmama, posebno sa firmom Šajnbajs. Te su firme: Eisner i Rotlieb, Steinbeiss. Svake godine zaslužili su 3-4 milijuna, a koliko su dali za Prosvjetu, Gajret. Mi, prema tim ljudima ne treba da imamo obzira.” Kapidžić 1963, 228..

⁵⁵ U članku pod naslovom “Atentat na predsjednika vlade” *Srpska riječ* donosi vijest o tome kako je izvršen pokušaj atentata na predsjednika Zmajevske vlade dr M. Srškića dok je na svom putu za Beograd stao da prenoći kod firme Ajzler i Ortlieb. – *Srpska riječ*, Sarajevo: br. 77, 22. april 1920. 2.

ljudima”, ali i dotadašnjim stranim vlasnicima preduzeća.⁵⁶ Provođenje sekvestra nad preduzećima ponudilo je lažnu sliku nacionalizacije stranih preduzeća, dok je kapital pristizao starim uhodanim bečkim kanalima, tj. “za kratko vreme ovakva nacionalizacija svela se na postavljanje u upravne i nadzorne odbore zavoda sa stranim kapitalom “nacionalnih predstavnika”, odnosno uglednih političara, narodnih poslanika, visokih državih činovnika ili čak generala, koji nisu imali ni dovoljno kvalifikacija, niti ikakvog uticaja na upravljanje i poslovanje istih. ... mada se prava nagrada sastojala od velikih tantijema i dividendi. Na tome se i završavala sva nacionalizacija takvih zavoda, a počinjala ‘živa navala’ stranog kapitala u privredu Kraljevine SHS.”⁵⁷ Ovo nije ostalo skriveno ni savremenici: “Posle rata sprovedene su kod nas nacionalizacije mnogih stranih preduzeća samo formalno: u najviše slučajeva pojedini domaći ljudi, uz izvesne lične koristi, prikivali su svojim imenima i novim nacionalnim nazivima staro stanje, koje se nastavljalo i u novim, promjenjenim prilikama. Stvarna nacionalizacija ovih preduzeća, koja bi iz osnova izmjenila vlasničke odnose i odstranila štetne uticaje stranog kapitala, nije u većini slučajeva ni pokušana. Na taj način su mnoga strana preduzeća postala preko noći “nacionalna”, dok su u njima stvarni gospodari ostajali i dalje razni stranci, koji su kao pravi vlasnici tih “nacionalnih” preduzeća jedini iz njih izvlačili i nosili na stranu sve koristi.”⁵⁸

⁵⁶ “Dva bečka Jevrejina napravila su ugovor sa bivšom austrijskom upravom da iskorišćavaju šume u istočnoj Bosni ... Osim toga ta ista šumska firma uzela je od bivše austrijske uprave pod zakup 112 km državne željeznice – za 52 hiljade zlatnih kruna godišnje. I jedan i drugi ugovor trebalo je odmah iza oslobođenja poništiti. Naša sretna uprava mjesto toga produžila je te štetne ugovore i omogućila bečkim Jevrejima da naše šume pretvaraju u zlato i izvoze ga u Beč. Tako je ugovor o zakupu željezničke pruge Zavidović – Han Pijesak izmijenjen samo u toliko što su zlatne krune pretvorene u dinare. Prema tome su Ajzler i Ortlieb dobili od radikalne uprave pravo da eksploatišu tu prugu za 52 hiljade dinara godišnje. Toliko upravo plaća zakupnik željezničke restoracije u Zenici državi godišnje. Samo je naša država oštećena sa nekoliko mijuna godišnje. ... Kako iz Beograda javljaju za sada će se to pitanje riješiti tako da pruga Zavidović – Han Pijesak pređe u državne ruke.” *Težak pokret*. Sarajevo: br. 78. 12. decembar 1923. 4.

⁵⁷ Aleksić 2002, 23.

⁵⁸ Ivan Feodorović, Slučaj Krivaje. *Pregled*. Sarajevo: sv. 141. septembar 1935. 457.

Na sjednici Narodne skupštine interpelacija Milana Božića, Riste Grđića i drugih upućena ministru šuma o radu Krivaje, naročito njene uprave sa Fricom Regenštrafom na čelu. Navodi se da je strani kapital “ošteti našu šumu za 300 mil”, od toga Krivaja za 30, Varda 16 mil, Ugar 20 mil, Gregersen 14, Bosna-bois 6 mil, Našička 9 mil, Viktorija 4 mil, Destilacija drva Teslić 12,5 mil, Nehaj 13 itd. – Jednim eksploatacionim ugovorom Regenštrajfa s državom država je oštećena za 195 mil. dinara. – To je ustanovljeno presudom državnog savjeta. Pored afera Phoenixa i Našičke, najstrahovitija afera je Krivajina.”, pri čemu je vlasik “uspio da prebjegne u Austriju”. “Nama u Bosni i Hercegovini po svemu izgleda da u Beogradu ima izvjestan broj ljudi na visokim upravnim položajima, koji su pokazivali izvjesnu bolećivost prema Regenštrajfu ili sumnjali u to da je on počinio tako ogramnu štetu. ... Krivaja je za 6 godina imala 538 mil prometa, a na tako ogroman promet iskazan je dobitak od svega 1 i po mil din. U isto vrijeme Regenštrajf otplaćuje kamate i dug inostranstvu za 81,5 mil. Pred upravnim odborom preduzeća on je skrivao pravo knjigovodstvo da bi izbjegao plaćanje poreza na kamate. Svojim ortacima Eisleru i Ortliebu isplaćuje preko 71 mil din

Kritika od strane opozicije ovakvog djelovanja vladajućih struktura i razotkrivanje procesa nisu omeli političke vlasti da i dalje sprovode politiku koja društvenoj zajednici nije bila od koristi.⁵⁹ Okolnost da je privatnog kapitala bilo malo i da su banke bile vezane za ličnosti iz političkih stranaka dovele su do formiranja klijentističkih mreža koje su omogućavale dalje sticanje finansijske i političke moći i istovremeno zanemarivanja opštedruštvenih interesa.

Zavidovići su takođe bili jedan od zaloga privrednih krugova bosanskohercegovačkog centra da se potpuno ne uruši njegov opstanak.⁶⁰

koji su prebačeni na Boden – und Kreditanstalt u Beču. Sve to je radila bečka kancelarija Regenstrajfa. Za putne troškove Regenstrajf i njegov sin i rođak Ortlib dobili su 3,5 mil dinara, dakle svaki po 1.600 din dnevno. ... Regenstrajf je u Beču potrošio i od Krivaje naplatio 8 mil. din. za bečku kancelariju. Zavidovićka kancelarija je sve to prenosila na "račun robe" gdje se ne traži specifikacija. To je najglomazniji račun i tu su skrivani ovakvi izdatci. – Dva automobila i na njih je izdao skoro mil dinara. – Za ljetnjikovac njegovog sina Pavla Krivaja je platila 905.000 din, sve na "račun robe". ... itd. U premetačini njegovog stana u Beču 27 mil. nađeno, palača mu vrijedi 10 mil, a ostale vrijednosti tako iznosile na milione. To samo u momentu istrage, a gdje je ostalo ... Ima mnogo sličnih slučajeva u BiH, koje ne može iznijeti zbog kratkoće vremena, ali mora napomenuti, da sve te strance štite naši ljudi u Beogradu. – Zato u trgovačkom zakonu mora biti naglašena sloboda naše nacije, bez koje je politička sloboda samo romantična zabluda. Izrode u službi stranog kapitala koji vrše izdajstvo prema našoj zemlji treba popeti na sramni stub, jer su nam donijeli najveće zlo: korupciju." *Jugoslovenska pošta*. Sarajevo: br. 2335, 4. februar 1937. 3.

⁵⁹ (Eisler-Ortlib) "Ova prepotentna firma švapskih derikozā svakim je danom sve osionija. Sve naše molbe i sva naša žaljenja postadoše jalova. Još za krvničkih vremena gonjasmō se s ovim eksponentima stranih kapitala pa i danas se odnosi mnogo ne promeniše. Izgradiše prugu duž naših puteva i totalno nam ruinirašē komunikacije. Po oslobođenju poviše austro-židovi pogane glave i akcedentiraše po kog dobrovoljca i pustiše narod da se do mile volje navoza. Čim osetišē stabilniji teren pod nogama, naklonost visokih s musale i Ministarstva, počēše po starom adetu pašovati. Mesto ugovorenog svakodnevnog jednokratnog saobraćanja, uvedoše prekodnevno bez obzira na to, da se tim ova sirotinja dovodi u očajanje. Ljudi, kojima je svakodnevna potreba, da su u dodiru s vlastima, moraju zbog komocije ove firme da gube po 5-6 dana, mjesto 2 moraju da trpe izdiranje i gonjene od nameštenika firma, moraju da se zajedno sa svojom sitnom decom, što idu u školu, izlažu najpogibeljnim vremenima i t. d Kako je u selima maglajskog sreza svega tri škole, a naselja dobro rasuta, pa kako je ceo kraj upućen na ovu prugu, zar je čudo, da se dešava, da po koje školsko dete, zbog šikaniranja ove firme, i glavom plati svoju ljubav za knjigom (dete Jovana Petrovića iz Hrga). Ovom postupku mora biti leka ... Konzorcij, kome je nečiji veliki stomak dosudio, da bezočno ekspolatiše naše šume, najveće blago, ima da ponese teret uzdržavanja stalnog i urednog saobraćaja za narod, koji mu po nekom ludom usudu mora da u kesu ugoni milione zdrave valute. Apelujemo na naše zastupnike, za jednom za uvek stanu na vrat bezočnom vršljanju naših eksplatora. Dogara i posljednja sveća i barut bi mogao da plane pa za vremena upozoravamo između ostalih i ministra unutrašnjih dela, ako dođe do velikih pokreta da krivice traži u tim drskim strancima i njihovim zaštitnicima, a ne u sirotnom narodu, koji morada snosi suve zulume haramija starih. Maglajčani." *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 240. 24. novembar 1921. 3.

⁶⁰ Na Kongresu Privrednih organizacija u Sarajevu 14. i 15. maja 1925. privrednici sarajevske komore traže način da se uprava uskotračne željezničke mreže BiH i Srbije povjeri Direkciji državnih željeznica u Sarajevu; da se pruge (Usora-Pribinić, Jajce-Knin-Prijedor, Zavidovići-Han Pijesak) stave pod direkciju drž. željeznica. *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*. 1926. 23-25.

Otvaranje *Krivajinih* područja, sada u sklopu državnog preduzeća *Šipad*,⁶¹ probudilo je nadu u ekonomski oporavak,⁶² nakon punih sedam godina obustavljenog rada ono je sanirano, sa strugarom je po veličini i tehničkoj opremljenosti drugo u Evropi. Problemi prije zatvaranja su i doveli do razmimoilaženja u upravnom odboru, u prvom redu oko načina vođenja ovog preduzeća, kao i do ostavki ranije predsjednika, a dotadašnjeg člana UO Vasilija Grđića, dugogodišnjeg sekretara sarajevske *Prosvjete*. Zajedno sa njim su iz uprave tada izašli i ostali bosanskohercegovački članovi. Na čelo uprave je došao dr Đoko Jovanović, univerzitetski profesor iz Beograda, “poznati nacionalni čovjek”, koji je trebao da “čuva nacionalne interese” i učini “da ovo državno preduzeće izvrši svoju nacionalnu misiju u našoj šumskoj industriji i na terenu na kome vrši eksploatacije.”⁶³ Očigledno su se još jednom sukobili interesi centra i periferije u kome je prvi sudionik odnio prevagu, ali ni nakon toga *Šipad* kao najveće preduzeća drvene industrije u državi nije mogao zbog interesnih mreža biti ostavljen na miru, pa su u vodećoj strukturi uvijek bila prisuta lica iz prestolnice.⁶⁴

⁶¹ Šumsko-industrijsko preduzeće *Šipad*, osnovano još 1893. godine, raspolagalo je s velikim akcionarskim kapitalom od 65 miliona dinara. Društvo je imalo 4 pilane, i to u Dobrljinu, Drvaru, Zavidovićima i Ustipraču. Kontrolni paket akcija ovog društva bio je u rukama države. – Hrelja 1976. *Šipad* je preuzeo nadzor nad Državnom šumskom željeznicom Zavidovići-Olovo-Han Pijesak. *Jugoslavenska pošta*. Sarajevo: br. 1680. 8. decembar 1934. 10.

⁶² Konstituirajuća sjednica *Šipada* održana je u Beogradu i formiran je izvršni odbor sa članovima: predsjednik Svet. Aranitović, načelnik šuma i ruda; prvi podpredsjednik Svet. Marinković; drugi podpr. G. Wasner, šumski nadsavjetnik u penziji, treći podpredsjednik Milan Petrović, trgovac iz Bos. Krupe. – Upravni odbor činili su: Vasilj Grđić, Asimaga Šabanović, Ilija Badovinac, Danilo Ćorović, ing. Milan Pavlović, može se reći bosanskohercegovačka nacionalna kompozicija. Vijest dalje kaže da će u Sarajevu biti izabran nadzorni odbor. *Večernja pošta*. Sarajevo: br. 2367. 15. maj 1929, 4.

Isti list najavljuje za 11. maj 1930. glavnu skupštinu i raspravlja o članstvu u odborima pa navodi da “nije isključeno da će akcionar (ministar šuma i rudnika u ime države) na ispražnjena mjesta postaviti opet lica sa teritorija poslovanja *Šipada*, i ako se ovo staro provincijalno gledište ne mora uvažavati kod velikih opštih državnih preduzeća.” Osim toga, pominje da “sukobljuju se interesi Sarajeva i Banja Luke pa je teško odrediti, čiji će interesi prevagnuti.” Ističe se i nacionalni momenat, po kojem “treba da su centrale svih najjačih državnih industrijalnih preduzeća što više u centru države.” *Večernja pošta*. Sarajevo: br. 2652. 14. aprila 1930. 2.

⁶³ Pored Grđića iz uprave su izašli industrijalac Danilo Ćorović, Asimaga H. Šabanović i Petrović iz Bos. Krupe. Tada je u odboru ostao samo g. Ilija Badovinac. U upravnom i nadzornom odboru 1936. godine našlo se više članova iz BiH. U UO: Fetah Krupić, bankovni direktor iz Bosanske Krupe, Omer Jusufhodžić, trgovac, Božo Aničić, trgovac iz Ključa i Petar Bilbija, trgovac iz Drvara. U NO: Kosta Gnjatić, penzioner iz Sarajeva, Asim Muharemagić, bankovni činovnik iz Sarajeva, Jovo Kreco, trgovac iz Drvara i Vlado Ivica, trgovac iz Donjeg Vakufa. Marta 1936. donešena je odluka da se centrala *Šipada* prenese u Banja Luku. *Jugoslavenska pošta*. Sarajevo: br. 269. 12. april 1930; br. 274. 18. april 1930; br. 537. 6. mart 1931; br. 2050. 27. februar 1936.

⁶⁴ Nova uprava “*Šipada*”. Među ostalim, u upravi su bili: dr ing. Žarko Miletić, pomoćnik Ministra šuma i ruda, ing. Adolf Šerbetić, viši savjetnik Direkcije šuma iz Sarajeva, Asim Muharemagić, direktor filijale Prve hrvatske štedionice u Sarajevu, Dušan Stakić, šef odjeljenja Državne hipotekarne banke u Beogradu, dr Niko Ljubičić, advokat i bivši narodni poslanik HSS iz Banjaluke, Nikola Rukavina

Istovremeno, površina pod šumama u Bosni i Hercegovini se stalno smanjivala, od 1895. do 1936. godine za oko 260.000 hektara, na osnovu koje je trebalo da svoj razvoj zasnivaju i Zavidovići. Eksploatacija je i dalje vršena kao u kolonijama, sistemom dugoročnih ugovora, kao i ranije pod Austro-Ugarskom. Već do godine 1921. tim dugoročnim ugovorima bilo je pokriveno više od 300.000 hektara šumske površine.⁶⁵ Izvoz drveta se takođe smanjivao, kako je to naveo u svom govoru predsjednik komore dr Dušan Jeftanović o privrednim prilikama, tako da je u “7-oj godini kriza naročito izražena u za Bosnu i Hercegovinu značajnoj drvarskoj industriji, budući da sankcije usmjerene ka Italiji prouzrokuju samo 34% izvoza u odnosu na 1934. godinu ...”⁶⁶

Srbi Zavidovića vjerovatno su ulagali svoj novac u *Srpsku banku* osnovanu 1923. godine. Krajem 1923, 1924. i 1925. godine ovaj srpski novčani zavod pokazivao je sljedeće stanje štednih uloga 285.227 din; 358.220 din; 328.418 dinara, koji su bili u nivou koje je imala *Srpska banka i štedionica* Visokog.⁶⁷ Nešto kasnije, u drugoj deceniji Kraljevine 1930. i 1937. godine nominalo se stanje nešto popravilo (500.000 dinara u obje godine), ali je faktički označavalo stagnaciju, koja ne treba da čudi obzirom da je npr. *Krivaja* baš u tom periodu obustavila rad, da bi ga nastavila sa 50% pređašnje radne snage,⁶⁸ u punom zamahu ekonomske krize.

Obzirom na političku i ekonomsku “zarobljenost” ovog gradića, ni društvena scena nije mogla izgledati ništa bolje.⁶⁹ Nedostatak kulturne tradicije njenih stanovnika ispunile su ideološke matrice u svakoj nacionalnoj grupi, služeći kao gotovo isključivi propagandni politički poligon za pojedince. Tako je i srpska provincijalna oligarhija, nakon početničkog zanosa stvaranjem države troimenog plemena i za-

finansijski nadsavjetnik iz Sarajeva, ing. Mika Blagojević preduzetnik iz Sarajeva. U nadzornom odboru: ing. Kamilo Raguz, činovnik Finansijske direkcije u Sarajevu, ing. Jovan Savin, inspektor Ministarstva šuma i ruda u Beogradu, A. Hadžijalić, Stanko Nikolić, pretsjednik, opštine Zvornik i Redžep, trgovac iz Zavidovića. *Jugoslovenska pošta*. br. 3196. 27. novembar 1939. 4.

⁶⁵ Blagojević 1993, 128.

⁶⁶ Još je naveo “da ugovor sa Francuskom i Alžiirom popravlja malo situaciju u tom sektoru jer se provodi uz manju taksu. ... Prva fabrika terpentinskih ulja i smolnih proizvoda, otvorena prije 2 godine ne može da dobro funkcioniše bez dovoljno sirovine (“crnoborovine”), pa nije mogla iskoristiti svoj kapacitet.” – Iz govora predsjednika Komore gosp. Dr. D. Jeftanovića o privrednim prilikama od 29. dec 1936. *Izještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1936. 1937.* Sarajevo. 29-31.

⁶⁷ Kosier 1927, 323-324.

⁶⁸ Mujkić 1999, 267.

⁶⁹ Orijentacije radi, u Zavidovićima su 1920. godine telefone posjedovali: Javna telefonska postaja kod poštanskog i brzogovnog ureda; *Bos. Šumska industrija Eisler&Ortlieb* - pisarna i vila; *Gregersonova šumska industrija d.d.*; *Sonenfeld Julio*, trgovina zemaljskim proizvodima, *Štern Ignjat*, trgovina mješovite robe, *Gradevno poduzeće* Adama Tila, žandarmerijska i željeznička stanica. *Imenik pretplatnika javnih državnih telefonskih mreža u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo. 1920.

jedničkog proslavljanja,⁷⁰ čvrsto “držala” *Srpsku čitaonicu*, formiranu u osvit rata,⁷¹ promovišući nacionalnu solidarnost.⁷² “Kultivisanje”, “prosvjećivanje” i ideološko usmjeravanje glasačke mase vršilo se putem organizovanih sijela, pa je jednom takvom prilikom, u prostorijama hotela *Šeper*, Nikodim Plavšić, “prečasnii gospodin” održao predavanje “Boljševizam, njegovo značenje i posljedice po čovječanstvo”, tokom kojeg je priloge za *Prosvjetu* skupljao Simeun Arsenović.⁷³ Ovo do rata najorganizovanije srpsko kulturno društvo u Bosni i Hercegovini sa ciljem osiguravanje potpore srpskim školarcima,⁷⁴ osnovano je 1919. godine u ovom gradiću,⁷⁵ koje npr. te godine nije imalo ni jednog učitelja Srbina.⁷⁶ U okviru njega formirana je i *Sokolska četa*,⁷⁷ za zdravstveno i fizičko uzdizanje omladine, kao i jačanje “kolektivnog tijela”, pa je u tu svrhu bila organizator državnih proslava.⁷⁸ Uz *Društvo izviđača* uključivala je organizovanje omladine i promovisanje patriotizma i državnog jedinstva. U ovom fonu konstituisalo se u Zavidovićima *Društvo za prosvjećivanje žena i zaštitu njenih prava* po uzoru beogradskog i sarajevskog

⁷⁰ “Zajednički rad Srba i Hrvata na ovoj proslavi Sv. Save mogao bi i drugim mjestima za ugled služiti.” *Oslobođenje*, br. 6, Tuzla, 1. februar 1919, 2. Na svetosavskoj besjedi su riječi zajedništva uputili sveštenik Nikodim Plavšić i katolički župnik Franjo Kopic. Tom prilikom je prikazan Kočićev *Ja-zavac pred sudom*. *Oslobođenje*, br. 11, Tuzla, 19. februar 1919, 3-4.

Zavidovićani su izašli i na protestni zbor povodom “talijanskih nastojanja da nasiljem prisvoje dije-love naše nacionalne teritorije”. *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 78. 18.jun/1. jul 1919, 2.

⁷¹ Srpska čitaonica je održala svoju konstituirajuću skupštinu 15. maja 1914. godine, na inicijativu N. Plavšića. “Mi smo mnogo zahvalni ovom agilnom svešteniku, koji nikakva truda nije žalio, dok je u ovoj koloniji nas šaku Srba okupio i udružio. U odbor su izabrana ova lica: za predsjednika g. Simeon Arsenović, trgovac, za podpredsjed. g. Aleksa Simić, trgovac, za tajnika preč. g. Nikodim Plavšić, sveštenik, za blagajnika g. Pero Blagojević, obučar, za knjižničara g. Vladimir Đorđević, činovnik tvrtke Ajzler i Ortlib. Kao odbornici: g.g. Nikola Todorović, gostioničar i Ilija Stanković, trgovac. Kako čujemo naš vrijedni sveštenik radi na osnivanju Srpske Zemljoradničke zadruge u Čardaku.” - *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 121. 6/19. jun 1914, 2-3.

⁷² Polovina prikupljenih priloga na zabavi organizovanoj 14/27. septembra 1919. godine namjenjena je “u korist dobrovoljaca u srpskoj vojsci a druga polovina u društvenu korist.” *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 107. 19. septembar 1919, 3.

⁷³ *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 149. 13. novembar 1919, 2.

⁷⁴ Od Zavidovićana bio je izabran Branko Stakić da bude stipendista *Prosvjete* na Pravnom fakultetu u Beču. Nakon studija on je bio tajnik radikalnog odbora u Cazinu. nakon rata kratko vrijeme član uredništva tuzlanskog *Oslobođenja*, a potom je advokat u Doboju (1929).

⁷⁵ Predsjednik *Prosvjetinog* odbora 1931. godine bio je Slavko Stanković, sveštenik u Zavidovićima. Mujkić 1999, 424.

⁷⁶ *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 150. 14. novembar 1919, 2.

⁷⁷ Puno ranije bio je osnovan pododbor u Vozućoj (1907) i Hrgama (1911). Mujkić 1999, 423.

⁷⁸ “... ovdašnji soko, u nizu svojih priredaba, proslavio je i Zrinjsko-Frankopansku akademiju u Sokolani, zgrada g. Dujka Gavrića, na kojoj je lijep odaziv građana. Vrlo dobro obrađeno predavanja o ovoj dvojici narodnih velikana Zrinjskom i Frankopan, održano je školski upravitelj g. Ilija Jovanović.” *Jugoslovenska pošta*. Sarajevo: br. 288. 7. maj 1930. 5.

istoimenog društva, koje je kako se navodi “do sada postiglo lijepih uspjeha.”⁷⁹

Društveni život je u suštini bio vrlo skroman, obojen iscrpljujućom i žestokom političkom retorikom, koja je sa političkom krizom dobijala na nacionalističkom i revanšističkom naboju, uz potpuni nedostatak političke kulture. Ovakvu atmosferu povremeno su ipak prekidal organizovani izrazi zajedništva,⁸⁰ ali i oni bezbrižni, muškog karaktera, kao *Lovačko društvo*.⁸¹ U javnoj sferi prostor se zauzima u skladu sa trenutnom pozicijom vlastitih nacionalnih vođstava, a životna borba i ekonomski opstanak su bile nepriznate kao politički usmjeravajuća kategorija.

Nijedna zajednica, pa ni srpska u tim vremenima nije imala dovoljno istorijskog vremena da u zajedničkim institucijama prepozna zajedničko dobro, obzirom da se krovna institucija, država iscrpljivala u političkim borbama, da je stalno i sa takvim karakteristikama država stranačkim putevima intervenisala u lokalnu zajednicu, dodatno doprinosila razradnji zatečenih odnosa, vrlo sumnjivog i gotovo nepostojećeg identiteta i mogućih zajedničkih ili projektovanih vrijednosti, odnosno izgradnji ideje zajedništva na relaciji pojedinaca i skupina prema zajednici – gradu, regiji, državi, a kao važnoj i neizostavnoj za svaki pokušaj uspostave društvene stabilnosti.

* * *

Rezime

U nepovezanim, labavom mozaiku, po svim presjecima dezintegrisanom, koji se zove Zavidovići, uz ekonomski osiromašeno stanovništvo koje odlikuje svako odsustvo tradicije, a pritešnjeno raznovrsnim i promjenjivim političkim pritiscima, sa skućenim društvenim životom i posljedično međusobnim otuđenjem na svim nivoima, centralnom državnim aparatu je bilo lako da upravlja bezličnom i heterogenom masom.

U tom okviru manjinsko srpsko političko tijelo, socijalno heterogena, ali nacionalno jedinstvena zajednica, nepreispitujući odnos nacionalnog i građanskog opredjeljuje se za prvi identitet – nacionalni, onaj stabilniji, djelotvorniji i u krajnjoj liniji profitabilniji i u tom smislu funkcionise u Zavidovićima u vrijeme Kraljevine.

⁷⁹ “U odbor su izabrate: predsjednica Desanka Plavšić, potpredsjednica Milena Stojanović, tajnica O. Lecov, blagajnica Sonenfeld, sa šest odbornica.” *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 59. 22. mart 1921. 2.

⁸⁰ Podobori društava Prosvjete, Napretka, Gajreta i Benevolencije priredili su 2. avgusta 1921. veliku ljetnu zabavu u Zavidoviću, “uz sudjelovanje vojne muzike i Srpskog sokola iz Maglaja.” *Srpska riječ*. Sarajevo: br. 152, 29. jula 1921. 2.

⁸¹ *Pravila Lovačkog društva u Zavidovićima*. Molbu za odobrenje *Pravila Lovačkog društva* potpisali su predsjednik Dujko Gavrić, dva potpredsjednika - Marko Anić i Hašim Imširović, te članovi odbora 28. novembra 1930. AJ, Ministarstvo unutrašnjih dela (MUD). Fond: Lazar Marković. 14, fasc. 62, dok. br. 351-358.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

- Historijski arhiv Sarajevo (HAS), Fond: Ostavština Jeftanović (O-J)
- Arhiv Bosne i Hercegovine. Fond: Kraljevska banska uprava Drinske banovine
- Arhiv Bosne i Hercegovine. Fond Milana Stojadinovića
- Arhiv Jugoslavije. Fond Lazara Markovića
- Arhiv Jugoslavije. Fond Ministarstvo unutrašnjih dela

b) Objavljeni izvori

- *Privredni vodič kroz Drinsku Banovinu*. 1931. Sarajevo: I. A. Muminbašić
- *Narodno jedinstvo*. Ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za budžetsku 1930/1931. godinu, godina prva. 1930. Sarajevo.
- *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925, 1926*. Sarajevo.
- *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1936. 1937*. Sarajevo.

c) Štampa

- *Srpska riječ*, Sarajevo
- *Glas slobode*, Sarajevo
- *Jugoslovenska pošta*, Sarajevo
- *Narod*, Sarajevo
- *Jugoslavija*, Sarajevo
- *Oslobođenje*, Tuzla
- *Težacki pokret*, Sarajevo
- *Pregled*, Sarajevo
- *Jugoslovenska pošta*, Sarajevo
- *Večernja pošta*, Sarajevo
- *Sarajevski list*, Sarajevo

B. LITERATURA

a) Knjige

1. Aleksić, V. 2002, *Banka i moć. Socijalno-finansijska istorija Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva a.d. 1928-1945*. Beograd: Stubovi kulture.

2. Begović, B. 1985, *Šumska privreda Bosne i Hercegovine za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941), s posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*. Sarajevo: Institut za istoriju.
3. Blagojević, O. 1993, *Ekonomska misao u Bosni i Hercegovini (do drugog svjetskog rata)*. Posebna izdanja. Beograd: SANU.
4. Hadžibegović Iljas. 1980. *Postanak radničke klase njen razvoj do 1914. godine*. Sarajevo: Svjetlost.
5. Išek, T. 1981, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature*, Sarajevo: Institut za istoriju.
6. Išek, T. 1991, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-194*. Sarajevo: Institut za istoriju.
7. Kosier, St. Lj. 1927, *Bosna i Hercegovina - ekonomski fragmenti i konture*. Beograd: Biblioteka bankarstva.
8. Madžar, B. 2006, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*. Monografija o njihovom osnivanju i rad 1909-1945. Sarajevo: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine.
9. Mamford, L. 2006, *Grad u istoriji*. Beograd: Marso.
10. Mikić, Đ. 1997, *Političke stranke i izbori u Bosanskoj krajini*. Banja Luka: Institut za istoriju.
11. Mujkić, H. J. 1999, *Zavidovići kroz historiju: društveno-ekonomski i kulturni razvoj područja zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka*. Zavidovići: Općina Zavidovići.
12. Radojević, M. 1994, *Udružena opozicija 1935-1939*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
13. Šehić, N. 1971, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*. Sarajevo: Akademija nauka Bosne i Hercegovine.
14. Šehić, Z. 2013, *U mojoj Bosni. Povodom stogodišnjice posjete cara Franje Josipa I Bosni i Hercegovini od 30. maja do 4. juna 1910*. Sarajevo: Dobra knjiga.

b) Članci

1. Hauptmann, F. 1987, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austro-ugarske vladavine (1878-1918)". *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*. Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18. Sarajevo: ANUBiH, 99-211.
2. Hrelja, K. 1976, "Pregled društveno-ekonomskih prilika u Sarajevu između dva rata". *Sarajevo u revoluciji*. I, Sarajevo: Istorijski arhiv, 63-109.

3. Išović, K. 2007, "Struktura i funkcionisanje organa države uprave u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1924. godine. Prilog proučavanju istorije vlasti u Bosni i Hercegovini u periodu između dva svjetska rata". *Sabrani radovi*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 331-389,
4. Kapidžić, H. 1963, "Rad Narodnog Vijeća Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918." *Glasnik arhivā i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god. III. knj. III, Sarajevo, 147-328.
5. Kapidžić, H. 1968, "Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918". *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo: Svjetlost. 277-279.
6. Petranović, B. 1994, "Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva (Jugoslovensko iskustvo)". U: Uređivački odbor (dr Latinka Perović, dr Marija Obradović, mr Dubravka Stojanović), *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Zbornik radova. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije. 17-35.
7. Šehić, N. 1990, "Izbori za ustavotvornu skupštinu na području BiH (28. novembar 1920)". *Prilozi XXIV*, 25/26. Sarajevo: Institut za istoriju, 205-243.

Sonja Dujmović
*The involvement of Serbs in the life of
Zavidovići during the interwar period*

Summary

Zavidovići are an unconnected, loose mosaic, disintegrated on all of its cross-sections, thus the central state apparatus had no difficulty in controlling the amorphous and heterogeneous mass of its economically impoverished inhabitants, who were devoid of any tradition, constrained by various and varying political pressures, with a parochial social life and alienated along all of their contours.

Within this framework, the minority Serb political body, socially heterogeneous, but still representing a nationally unified community, did not question the relation between that what is national and what is civic, choosing the first identity – the national one, which was more stable, functional and in the end proved to be more profitable in Zavidovići during the time of the Yugoslav Kingdom.